

ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРИ МІЖЕТНІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ СЕРЕД УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ ШКІЛ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ: ПОРІВНЯННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗА 2004 ТА 2008 РОКИ

Стаття відображає окремі аспекти комплексного дослідження культури міжетнічного спілкування в молодіжному середовищі, яке проводилось з 2004 по 2008 рік. У даній статті викладені результати порівняння рівня міжетнічної толерантності у старшокласників, в період соціально-політичних криз в Україні в 2004 та 2008 роках.

Розвиток людини, і особливо формування світогляду та суспільних установок молоді людини, відбувається на фоні історичних процесів у суспільстві. Вплив цих процесів на свідомість та поведінку молоді дуже великий. Значні події, такі як вибори, політичні або економічні кризи або, навіть, суспільні конфлікти, несуть в собі окрім значних змін у житті країни, також ти чи інші перетворення у системі цінностей суспільства. Для населення багатонаціональної країни цей вплив є особливо важливим.

В даний час однією з найважливіших проблем виховання є формування особистості нової людини, носія гуманістичних, толерантних ідей у системі міжетнічних відносин. Значна роль у рішенні цієї проблеми належить системі освіти як найважливішому інституту соціалізації особистості.

Дослідження культури міжетнічних відносин у суспільстві досить поширені серед науковців. Ці питання є предметом вивчення в історії, соціології, політології, психології. Важливе місце вони займають й в педагогіці. Найбільший інтерес в цьому дослідженні викликають роботи таких вчених Росії та України як Г.У. Солдатової [1], В. І. Паніотто [2], Л. Г. Почебут [3], В. С. Собкина [4], Н. В. Паніной [5].

Предметом нашого дослідження стала міжетнічна толерантність старшокласників у системі середньої освіти. Основною метою дослідження було провести порівняння рівня міжетнічної толерантності у старшокласників шкіл Донецької області за часи політичних криз в Україні у 2004 та 2008 роках. Дослідження відбувалось в межах пілотажного констатуючого експерименту, головним завдання якого було визначити наявність тих чи інших проявів культури міжетнічного спілкування серед учнівської молоді. Ми досліджували особливості розвитку міжетнічної толерантності в двох групах випробуваних. Перша група випробуваних – це учні шкіл м. Донецька, що прийняли участь у дослідженні ще у 2004 році. Цю групу умовно назвемо «2004». Її численність склала 60 чоловік. Друга група яку ми теж умовно назвали «2008» також налічувала 60 чоловік. Але до неї ввійшли учні старших класів вже у 2008 році. У них також вивчалась міжетнічна толерантність по розробленій нами анкеті. Об'єм вибірки, що становить в цілому 120 осіб є досить невеликим, але достатнім для пілотного дослідження. Будувалися обидві групи шляхом випадкового відбору учнів української та російської національності за списком у класі без урахування вікової, половой ознаки, сімейного складу або місця мешкання (місто або сільська місцевість). Крім того в даній статті не відображенні результати порівняння статистичного значення відмінностей

У ході дослідження 2004 року були виявлені три категорії учнів: етнічно толерантні учні; етнічно інтолерантні учні; ситуативно етнічно інтолерантні учні.

Дамо докладну характеристику кожному рівневі сформованості міжетнічної толерантності учнів в групі 2004 року – 25% опитаних, у них спостерігається наявність міжетнічної толерантності. Ця група характеризується високим рівнем етнічної самоідентифікації, наявністю позитивних гетеростереотипів до представників інших етнічних груп, інтегративні установки в діяльності.

Друга група включила в себе 53,3% випробуваних, що характеризуються ситуативним проявом міжетнічної толерантності. Учні даної групи задоволені статусом власної етнічної групи, мають середній рівень етнічної ідентичності, не виділяють значимості національних зв'язків перед всіма іншими, вважають національність другорядною характеристикою людини, не володіють знаннями рідної мови, звичаїв, культури свого народу, нейтрально набудовані на міжетнічні контакти.

Третю групу опитаних з експериментальної групи склали респонденти з показниками міжетнічної інтолерантності 21,7%. Учні даної групи мають низькі показники сформованості етнічної ідентифікації, не володіють рідною мовою, зведеннями по історії свого народу, знаннями про звичаї, і в той же час виявляють переконання про національну винятковість свого народу перед іншими, демонструють негативні гетеростереотипи, образ бажаної соціальної дистанції вказується як далекий, відсутність тенденції до міжетнічного співробітництва з представниками інших етнічних груп, не задоволені статусом своєї етнічної групи.

Найбільші розбіжності в показниках обох груп виявилися по факторах етнічної самоідентифікації і рівні міжетнічного спілкування. Можна припустити, що саме в цих областях учні, найчастіше відчувають труднощі, що підтверджується результатами діагностичного інтерв'ю, спостереженнями за поведінкою у групі.

В порівнянні з 2004 роком у групі учнів 2008 року, крім очікуваних змін спостерігалось і зниження рівня тривоги й емоційної напруженості. Учні стали спокійніше, емоційно стабільні, що допомагало знаходити їм конструктивні способи міжетнічної взаємодії і сприяє підвищенню загальної позитивності міжетнічних відносин, а, отже, і міжетнічної толерантності під час навчання.

Оскільки основним інструментарієм з'явився методичний комплекс з трьох методик для більш повного представлення результатів дослідження були виділені методичні блоки.

Аналіз результатів дослідження з методичного блоку – етнічна ідентичність. Даний блок уключав вивчення основ етнічної ідентифікації, валентності етнічної ідентичності, володіння рідною мовою, сприйняття факторів, що дискримінують.

Відповідно до результатів нашого дослідження більшість респондентів не згодні з твердженням: "Сучасній людині його національність повинна бути байдужа". У першому дослідженні відсоток не згодних з цим твердженням був вище, ніж відсоток згодних. Можливо, це відбиває потреба респондентів у не груповій ідентифікації по іншому, не по етнічній ознаці.

Для виявлення місця етнічної ідентичності в структурі самосвідомості використовувався тест М. Куна і Т. Мак-Партленда "Хто Я?". Нас цікавило, наскільки часто використовується етнічна ідентичність в актуальному самовизначенні респондентів, тобто при відповіді на питання тесту вказували на свою етнічну приналежність. Більшість респондентів групи 2004 року у дослідженні вказали на свою етнічну приналежність. При повторному дослідженні виявлені значні розбіжності в 2004 і 2008 групах. Для учнів 2004 року етнічна ідентичність виявилася найбільш значимою, чим для респондентів групи 2008 року.

Для з'ясування того, що є основами етнічної ідентифікації, нами пропонувалось відповісти на запитання: "Що ріднить Вас з людьми інших національностей?". Респонденти вибирали найбільш значимі для них позиції зі списку. Найбільш частою відповіддю на це питання в респондентів у первинному дослідженні була відповідь "звичаї, традиції". Це вказує на те, що звичаї і традиції виступають основою етнічної ідентифікації і є чинником об'єднання в більш загальне "ми", утворене не по етнічному принципі. Дуже важливим показником з'явилось те, що в групі 2004 року загально етнічними показниками є всі перераховані фактори, що знаходить своє відображення у виборі не тільки етнічних, але і географічних, територіальних, психологічних основ ідентифікації.

Валентність етнічної ідентифікації нами визначалася за допомогою методу виявлення етнічних стереотипів Катца і Брейли, а також за допомогою питання про почуття, зв'язаних з етнічною приналежністю учнів. У більшості респондентів при першому дослідженні переважали позитивні почуття. Були серед відповідей і вказівки на негативні психологічні стани, зв'язані з етнічною приналежністю. Почуття образи, ущемлення служить показником наявності міжетнічної напруженості у взаємодії учнів. Наявність в афективно-когнітивному компоненті структури етнічної самосвідомості почуття образи, ущемлення, зафіксованому у респондентів у 8,7% випадків в групі 2004 року і 8,9% у респондентів 2008 року спостереження може бути зв'язане з переживанням низького етносоціального статусу респондентами.

Далі ми з'ясовували відповідь на питання "Чи є національність поділяючою ознакою?" Нас насторожив той факт, що в першому дослідженні думки респондентів майже рівно розділилися на три варіанти відповідей, але в другому дослідженні респонденти висловили думку про те, що національність усе-таки не відіграє фатальну роль у поділі людей і сприяє ускладненню відносин між людьми.

Оскільки в багатонаціональному суспільстві все-таки існує незрима диференціація людей по національній ознаці, ми зацікавилися тим, наскільки толерантно учні відносяться до проживання на одній території представників різних етнічних груп. Це питання, на нашу думку, повинно найбільше явно було виявити інтолерантні установки, час від часу виникаючі в міжетнічному спілкуванні.

Показником толерантності в міжетнічних відносинах можна також вважати установки на агресивне поведіння у відповідь на зовнішню агресію. Ми досліджували установки на агресію у учнів за допомогою питання анкети: "Якщо хтось поводить себе агресивно стосовно Вас, як Ви звичайно робите?". Незначна перевага установок на відповідну агресію демонструють відповіді респондентів у першому дослідженні, а в групі 2008 року ця тенденція значно покращується. У відповідях учнів з групи 2008 року спостерігається прагнення до врегулювання, згладжуванню конфлікту.

Таким чином, аналіз отриманих результатів дослідження міжетнічної толерантності учнів у системі освіти дозволяє зробити деякі висновки: процес формування міжетнічної толерантності учнів, значною мірою, визначається впливом існуючих у даному суспільстві етнокультурної рівноваги, наявності або відсутності тенденцій до тактичного об'єднання етнічних груп.

Метою кореляційного аналізу, було виявлення в кореляційній матриці внутрішніх зв'язків між психологічними установками учнів та іншими перемінними, що мають вплив на етнічну толерантність-інтолерантність: характеристиками етнічної ідентичності, характеру міжетнічного спілкування, задоволеності міжетнічною взаємодією.

Згідно з нашою гіпотезою, позитивні компоненти ідентичності сприяє формуванню міжетнічної толерантності. Негативні елементи в структурі етнічної ідентичності (негативні почуття, зв'язані з етнічною приналежністю, досвід етнічної дискримінації й ін.) сприяють формуванню міжетнічної інтолерантності у взаєминах людей.

Аналіз матриці підтвердив наявність значимих кореляційних зв'язків між позитивною етнічною ідентичністю і наявністю позитивних авто і гетеро стереотипів:

Позитивні автостереотипи та гетеростереотипи	Коефіцієнт кореляції	Достовірність коефіцієнту кореляції
«2008»	0,39	P <0,01
«2004»	0,26	P<0,001

Також знайшла підтвердження і зворотна частина гіпотези про те, що негативні компоненти етнічної ідентичності (негативні почуття, зв'язані з переживанням етнічної ідентичності, досвід етнічної дискримінації) сприяють формуванню етнічної інтолерантності. Дані по цьому питанню представлені в таблиці:

Компоненти етнічної ідентичності	Етнічна толерантність	Коефіцієнт кореляції	Достовірність коефіцієнта кореляції
Почуття, зв'язані з етнічністю	"Національність завжди буде роз'єднувати людей"	- 0,19	P < 0,001
Досвід етнічної дискримінації	Був свідком, жертвою дискримінації по національній ознаці	- 0,16	P < 0,001
Соціальна дистанція	Негативна установка на міжетнічні шлюби	- 0,17	P < 0,001

Таким чином, ми бачимо, що негативні компоненти етнічної ідентичності (негативні почуття, зв'язані з ущемленням, ущемлення по національній ознаці й ін.) прямо зв'язані з формуванням міжетнічної інтолерантності, і навпаки.

Виразність етнічної і релігійної диференційованості у свідомості особистості може привести до формування толерантних установок і навпаки. Ми спробували з'ясувати які фактори сприяють формуванню толерантних і інтолерантних установок у учнів. Дані, отримані по цьому питанню поміщені в наступній таблиці:

Толерантні інтолерантні установки	Інші перемінні	Коефіцієнт кореляції	Достовірність коефіцієнта кореляції
"Люди мають право жити на кожній території"	Досвід етнічної дискримінації	0,15	P < 0,01
"То, що Україна багатонаціональна країна тільки збагачує її культуру"	Істиною може бути тільки одна релігія	0,16	P < 0,05
"Людина іншої національності завжди насторожує навколишніх"	Національність завжди буде роз'єднувати людей	0,21	P < 0,001
Установки на агресію в відповідь на агресію	Негативні гетеростереотипи	0,19	P < 0,01

Аналізу даних кореляції свідчить про те, що міжетнічної толерантності сприяють:

- позитивна етнічна ідентичність (позитивні автостереотипи) сприяє формуванню міжетнічної толерантності особистості. Негативна етнічна ідентичність і досвід етнічної дискримінації утрудняють формування міжетнічної толерантності;
- установки на релігійну диференціацію позитивно корелюють зі значимістю етнічної приналежності і відсутністю її виразності. Установки на етнічну толерантність позитивно корелюють зі значимістю етнічної ідентичності, установками на підтримку традицій, позитивним відношенням до етнічних груп, негативно корелюють з визнанням різниці релігії.

Як бачимо, деякі параметри, наприклад, значимість етнічної ідентичності грають у нашому дослідженні амбівалентну роль, тісно корелюючи з етнічною толерантністю й установками на етнічну диференціацію. Тому значимість етнічної приналежності й її позитивна валентність є факторами, що сприяють формуванню міжетнічної толерантності учнів.

Загальні результати дослідження в цілому слід сприйати з великою поправкою на нерепрезентативність вибірки. Кількісні показники на дають змогу зробити відповідні висновки в цілому по всім учням Донецької області. Однак, отриманий досвід сприяє тому, щоб скласти узагальнену картину про складність відносин між учнями, особливо між тими учнями, що мають можливість постійно спілкуватися із учнями-представниками інших культур. Це може стосуватися як учнів етнокультурної більшості, так і учнів, що належать до національних меншин України. Є велика ймовірність того, що на характер відносин має вплив й загальна соціально-політична ситуація в регіоні та в країні. Виявлений підвищений рівень агресії та ін толерантних проявів у міжетнічних стосунках школярів групи «2004» та політичної криза 2004 року, яка, нажаль, була тісно пов'язана з використанням етнокультурної та мовної різниці між мешканцями Західної та Східної України, може мати кореляційну залежність. Але статистично перевірити це вже майже не можливо.

У цілому проведена робота показала необхідність продовження подібних досліджень і намітила перспективні напрямки, серед яких психологічний аналіз динаміки сучасного етносоціального середовища школи, міжетнічних відносин учнів за її межами, розробка нових технологій по формуванню міжетнічної толерантності у відносинах молоді, незалежно від їхніх особистісних особливостей, переконань, етнічної приналежності і практичне впровадження таких технологій у практику роботи психологів та педагогів у багатонаціональних колективах, а також інших фахівців, що займаються в області утворення і виховання.

Література

1. Солдатова Г.У. Психология межэтнической напряженности. - М., 1997.
2. Паниотто В. Динамика ксенофобии в Украине 1994 – 2002 г. // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2003. - №3. – С. 22-29.; Кон М.Л., Паниотто В.И., Хмелько В. Социальная структура и личность в процессе радикальных изменений: анализ Украины в период трансформаций // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2005. - №. 3. - С. 24-64.
3. Почебут Л. Г. Взаимопонимание культур: методология и методы этнической и кросс-культурной психологии. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 2005. – С. 26-67.
4. Возрастные особенности формирования толерантности / Под ред. В. С. Собкина. – М.: Центр социологии образования РАО, 2003. – С. 152-205.
5. Паніна Н. В. Національна толерантність, національний ізоляціонізм та ксенофобія в Україні // politicon.iatp.org.ua/tm/paninadistanc.htm

Статья отражает отдельные аспекты комплексного исследования культуры межэтнического общения в молодежной среде, которое проводилось с 2004 по 2008 года. В данной статье изложены результаты сравнения уровня межэтнической толерантности у учащихся старших классов, в период социально-политических кризисов в Украине в 2004 и 2008 годах.

Article reflects some aspects of a comprehensive study of culture of inter-ethnic communication among youth, which took place from 2004 to 2008. This article outlines the results of comparing the level of ethnic tolerance among students of senior classes in the socio-political crisis in Ukraine in 2004 and 2008.